

en sociale vraagstukken. Beviend met Groen van Prinsterer, wiens belangstelling voor het christelijk onderwijs hij deelde, sloeg hij in later jaren de opkomst van Abraham Kuypers hoopvol gade. De doleantie begroette hij met vreugde en het streven naar vereniging van afgescheidenen en dolerenden had zijn hartelijke instemming. Het zou overigens onjuist zijn, hem zonder meer als een wegbereider van Kuypers neo-calvinisme te beschouwen: zowel kerkelijk-theologisch als politiek-maatschappelijk lagen er niet onbetekende principiële verschillen. Getrouw aan zijn afgescheiden achtergrond hechte Brummelkamp veel waarde aan een strikte scheiding van kerk en staat, aan de vrijheid van de individuele burger, aan kerkelijkgebonden organisatie.

Gezien de plaats die Brummelkamp in de geschiedenis van de afgescheiden kerken heeft ingenomen, is het eigenlijk verwonderlijk dat — afgezien van een door zijn jongste zoon geschreven biografie uit 1910 — pas nu een omvattende studie aan zijn persoon is gewijd. Gebaseerd op uitputtend te noemen bronnenonderzoek heeft Te Velde een zeer gedegen, heldere en evenwichtige beschrijving van Brummelkamps levensloop en werkzaamheden geschreven. Dat ter typering van zijn boek het woord biografie niet goed uit mijn pen wil komen, is niet het gevolg van onvoldoende aandacht voor de persoon van Brummelkamp. Maar omdat deze in de loop van zijn leven feitelijk bij alle aspecten van de geschiedenis van de afgescheiden kerken betrokken was, en Te Velde dat alles nauwkeurig uit de doeken doet, biedt zijn boek eigenlijk een geschiedenis van die kerken. Daar is het wel erg omvangrijk maar bepaald niet minder bruikbaar van geworden.

G. J. Schutte

G. J. A. Raven, ed., *De kroon op het anker. 175 jaar Koninklijke Marine* (Bijdragen tot de Nederlandse marinegeschiedenis; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1988, 200 blz., f49,50, ISBN 90 6707 2001).

De marine en marinehistorici hechten aan jaartallen, die aanleiding kunnen zijn tot een herdenking, tentoonstelling of een herdenkingsboek. De landing van de latere koning Willem I in november 1813 op het Scheveningse strand was vorig jaar zo'n aanleiding. Zij resulteerde onder meer in een overzichtswerk over de marine in de afgelopen 175 jaar. Dit boek mag er zijn, een dergelijk, op de marine toegesneden werk ontbrak immers, althans voor de periode na 1945. De zes historici, die momenteel in dienst van de marine zijn, namen de tekst voor hun rekening, één hunner voerde ook de redactie. De periode werd in vijf delen opgesplitst met caesuren in 1874, 1918, 1945 en 1962, waaraan een overzicht van de strategische discussies gedurende het hele tijdvak voorafgaat. Enigszins ondeugend kan men zich afvragen hoe de indeling zou zijn geweest, als de marine nu eens zeven of acht historici in dienst had gehad. Dit tijdvak wordt volgens een vast stramien behandeld: politieke ontwikkelingen en marinebeleid, organisatie, materieel, personeel en operaties. Een goed overzicht van beschikbare literatuur, op dezelfde wijze geordend, sluit het boek af; daaraan gaan nog vooraf een zogenoemd organigram, een lijst van 'top functionarissen' en één van oorlogsschepen. Een welverzorgd boek met soms verrassende illustraties. Zo ontwaart men op een foto de historicus H. Schaper, in 1982 als kamerlid op bezoek bij de Onderzeedienst. De uitgever had misschien wat meer compassie met de lezers kunnen hebben door niet zo'n smalle marge naast de rechterkolom op de verso-pagina aan te houden.

Een recensie beoogt altijd ook in het kort de inhoud van een boek weer te geven. Die kan men

zich in het onderhavige geval wel voorstellen. De marine is ondanks haar zeer specifieke doelstellingen toch weer een heel veelzijdige instelling. Het gaat niet alleen om series oorlogsschepen, vlootplannen en acties. Het is een bedrijf dat onder invloed van de samenleving waarin het bestaat, telkens verandert en zich aanpast. Dat is het duidelijkst zichtbaar in de laatste decennia. Technologische ontwikkelingen gingen snel, maar maatschappelijke niet minder. De vermaatschappelijking van de krijgsmacht heeft overlegstructuren, inspraak en de vrouw aan boord meegebracht. Voordien bevond de marine zich vaak in een betrekkelijk isolement. De wijze waarop de marineleiding zich bijvoorbeeld kon permitteren met de marinevakbonden om te gaan, is daarvan een voorbeeld. Het lijkt anno 1989 niet meer voor de hand te liggen dat de commandant der zeemacht in Nederland met trots vermeldt, dat matrozen en mariniers spontaan werkschuwe en het centraal station te Amsterdam terroriserende jongelui de stationshal hebben uitgeslagen, zoals in 1967 gebeurde. Niet alleen aan een betrekkelijk isolement is een einde gekomen, ook aan zelfstandigheid. Samenvoeging van de departementen van oorlog en marine stelde in 1928 in de praktijk nog niet veel voor, in 1959 werd dat al anders. Maar in 1972 verdween de laatste staatssecretaris voor de marine en de invoering van de zogenoemde matrixorganisatie in 1976 ontnam de marine op hoger beleidsniveau zelfstandigheid in beslissingen.

Van alle tijden is de worsteling van de marine met de financiën. Het jaarlijks budget wordt door politieke, niet door militaire gezagsdragers bepaald. Dikwijls moesten de uitgaven omlaag, bijvoorbeeld in de jaren dertig en veertig van de vorige en in de jaren twintig van deze eeuw. De marinefinanciën zaten lange tijd met die van de koloniën verstrengeld. Menig oorlogsschip is niet door het departement van marine maar door dat van koloniën besteld en betaald, ook nog kort voor de tweede wereldoorlog. Een heel merkwaardige episode vormen de ongelooflijk ambitieuze en onrealistische plannen voor drie smaldelen, elk bestaande uit een vliegekamp-schip, twee kruisers en enkele jagers, die in 1942 ontstonden en na de bevrijding niet zomaar van tafel verdwenen. Een laatste facet, dat ik nog wil aanstippen — de keuze is een willekeurige — is de rol gespeeld door de rijks werven en de Nederlandse en buitenlandse particuliere werven bij de aanbouw van oorlogsschepen. De rijkswerven zijn, na de sluiting voor nieuwbouw van die te Amsterdam in 1915, uit het beeld verdwenen. Buitenlandse werven waren in de negentiende eeuw, zeker in de tijd van pantsering, onmisbaar door hun technologische voorsprong, maar reeds in 1886 sprak de Tweede Kamer zich uit tegen plaatsing van bouworders in het buitenland. Een aantal grote werven in Nederland kon sedertdien met enige regelmaat op marineopdrachten rekenen. Zij kenden zelfs een hausse in de jaren vijftig. De ironie van de geschiedenis is evenwel dat de laatste overgebleven werven nu vrijwel staatsbedrijven zijn geworden en op nieuwbouw in het buitenland spoedig niet meer een taboe zal rusten.

De kroon op het anker leest niet steeds gemakkelijk. Een aantal hoofdstukken is nogal van 'binnenuit' de marine geschreven, zonder de distantie tot de materie, die voor een overzichtswerk is benodigd. Ook wordt het kader waarin de marine functioneert weinig geschetst en worden ontwikkelingen en gebeurtenissen die de tijdvakken voor de marine kenmerkten niet genoemd of slechts impliciet aangegeven. Wellicht hadden de nabeschouwingen aan het slot van elk hoofdstuk beter, in een wat andere vorm, aan het begin ervan geplaatst kunnen worden. Ondanks deze bezwaren moet men grote waardering hebben voor de moed een dergelijk nuttig overzichtswerk aan te vatten, een werk dat bovendien voor de jaren 1962-1988 veel actuele informatie en soms een gedurfde visie bevat.

J. R. Bruijn

H. Amersfoort, *Koning en kanton. De Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsmacht hier te lande 1814-1829* (Dissertatie Leiden 1988, Bijdragen van de Sectie militaire geschiedenis XVII; 's-Gravenhage: Sectie militaire geschiedenis landmachtstaf, 1988, x + 362 blz., f49,50, ISBN 90 70677 20 2).

In *Koning en kanton* staat centraal het probleem van de ongelijktijdige verdwijning uit Nederland van de legervorming op basis van ondernemerschap (1795) en van de vreemde krijgsmacht (1829) die daarmee eeuwenlang verbonden was geweest. Deze belangrijke Leidse dissertatie beschrijft zodoende op meticuleuze wijze zowel de plannen voor en de realisatie van Nederlandse legervorming in 1814-1819 als van de Nederlandse diplomatieke correspondentie over de aanwerving en het in dienst houden van vier regimenten officieren en manschappen uit negen kantons van het Zwitserse Eedgenootschap. Tevens is het de opzet van de auteur om met zijn militair-historische studie een bijdrage te leveren aan een dieper inzicht in de concrete staatsvorming ten tijde van Willem I. Het is een logische gedachte als men bedenkt dat de vervanging van het achttiende-eeuwse staande beroepsleger door een kader-militieleger in de negentiende eeuw, geldt als een kenmerk van de opkomst van de moderne staat. De discussie over de Zwitserse regimenten tussen koning, departement van oorlog en Staten-Generaal biedt een interessante mogelijkheid tot een gerichte analyse van de legervorming.

De auteur beschouwt de Zwitserse regimenten in het Nederlandse leger als exponenten van de continuïteit met de legervorming in de oude republiek. Dat de vreemde krijgsmacht het militair ondernemerschap nog enkele decennia overleefde schrijft hij toe aan het feit dat de Zwitserse kantonale aristocratie om statusoverwegingen officiersfuncties voor haar zoons bleef begeren ook toen vreemde krijgsmacht financieel minder lucratief was geworden. Het probleem was echter dat de overeenkomsten met negen door rivaliserende regentencoterieën beheerste kantons tot kostbare arbeidsvoorwaarden en afhankelijkheid van regerende kantonale facties leidden die op gespannen voet stonden met de algemene regels voor bijvoorbeeld rangsverhoging die het departement van oorlog nastreefde. Daar de Zwitserse regimenten door hun gedateerde opzet een dissonant vormden in de bureaucratische eenheidsstaat, was hun vervroegde afdanking in 1829 een logisch gevolg van de Nederlandse staatsvorming sinds 1814. Aldus beschouwd vonden militair ondernemerschap en vreemde krijgsmacht in Nederland weliswaar een ongelijktijdig einde, maar had hun verdwijnen een identieke oorzaak in de opkomst van de moderne staat.

Natuurlijk lag deze ontwikkeling gecompliceerder, omdat ook andere factoren bijdroegen tot de afdanking van de Zwitserse regimenten. Ook met de analyse van die bijkomende factoren werpt deze interessante studie licht op de staat van Willem I. De vorst beschouwde het leger en speciaal de staande armee als een belangrijk steunpunt voor het staatshoofd in het binnenland en een onmisbare machtsbasis in de internationale betrekkingen; de besluitvorming onttrok hij zoveel mogelijk aan het parlement. De Zwitsers waren hem bovendien bijzonder dierbaar vanwege hun traditionele banden met de Oranjedynastie. Tegenover de kritiek van oorlog en de Tweede Kamer nam hij hen lange tijd in bescherming. Hij stond wat de Zwitserse regimenten betrof dus nog met één been in het ancien régime. Haastte ook Lodewijk XVIII zich niet om weer capitulaties met de Zwitserse kantons te sluiten?

Willems Zwitserse krijgers vormden echter een parlementaire Achilleshiel. Want toen bij de voorbereiding van de tienjarige begroting in 1828 bleek dat toekomstige parlementaire discussie over de voor regimenten benodigde gelden steeds een punt van frictie zou vormen, schrok hij terug voor dat risico. Het is onder meer uit het werk van Van Sas bekend, dat Willem I op